

ԼՈՒԻՒՃԻ ԼՈՒՅՅԱԳԻՏԻԻ

ԻՏԱԼԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ՄԵՋ ԽՕՍԱԾ ՃԱՌԸ

ԼՈՒՅՅԱԳԻՏԻ. (Ուր ուշադրութեամբ նշանենք) Ազգերու իրաւունքը պաշտպանելու երկու մեթոտ կայ, մին՝ մեծ մարդոց համար, որ զայն պաշտպանած են և փառաւորած, պիտի կոչէի խալական մեթոտը, Մածծինիինը, Գալուրինը, Մանչինիինը, յայն՝ որ զէնքերով, անպարտելի և գերազանց միջոցով պաշտպանեց կարկալտին, մարդկութեան ասպետը՝ միշտ սրտին մէջ կրելով խալիւնը: (ժպտահարութեամբ): Միւսը՝ գերմանական մեթոտն է, որ ասոր մէջ կը կայանայ, գերման ազգը պաշտպանելու համար օրինաւոր է ճնշել դրացի ազգերը՝ որոնք պէտք չեն վրդովել սրբազան անդորրութիւնը այս ժողովուրդին՝ որսահմանուած է յաղթելու ոչ միայն իր հանճարովը այլ նաև երկնքէն ընդունած իր ժառանգական ազնուականութեամբ: (Կը խնդան—բռնեմ հաւանութեամբ նշանենք):

Այս է այն մեթոտը՝ որուն յանցանքին պատճառաւ նախ լեհները ստիպուեցան վճարել իրենց հարկը առ գերմանականութիւնը, յետոյ Տանիմարցիքը, և հուսկ Ալգասցիներն ու Լորենցիները, ու եթէ չպարտուէր՝ բովանդակ տիեզերքը պիտի ստիպուէր խոնարհիլ պաշտպանելու այս ժողովրդեան ենթադրական իրաւունքները: (ժպտահարութեամբ):

Խալական սկզբունքը ասոր մէջ կը կայանայ. կը սիրենք մեր հայրենիքը, կը պաշտենք մեր ազգութիւնը, բայց կը զգածուինք միանգամայն ծանր ստրկութիւններու և անարդարութիւններու դէմ՝ որոնց ենթակայ կ'ըլլան ուրիշ ցեղեր: Այս տողը Վիրգիլիոսին է, մերն է,

Չարիքներու անգէտ չմատով՝
թշուառներուն օգնել կը սորվիմ:
(ժպտահարութեամբ)

Երբ ժԹ. դարու երկրորդ կիսուն, պետական է՛ն մեծ անձը Գալուրէն յետոյ, Գուլիէլմոս Կլաւտտոն, բարձրացուց ազատ ազգերու ազազակը, երկու ժողովուրդ հաւասար սիրոյ մէջ միացուց, իտալիա և Հայաստան: Մեռնելէ առաջ ուրախութիւնն ունեցաւ, զոր մեզ ամենուս հաղորդեց, իտալիան ազատ տեսնելու, բայց յանձարարեց Անգլիոյ, յանձնարարեց իտալիոյ՝ իր բարեկամներուն, պաշտպանել Հայաստանի անկախութիւնը. որ իրեն համար կը ներկայացնէր մարտիրոսութեան առանձնաշնորհութիւնը (բռնեմ հաւանութեամբ):

Եւ յիշուի պատուարժան պաշտօնակիցներ, եթէ ժամանակի սղութիւնը չը ստիպէր զմեզ համառօտ խօսելու, կ'ուզէի ձեր առջև դնել մարտիրոս ժողովուրդներութիւն ու կարգահամարը. հրեանքէն վերջ՝ հայերը առաջին կարգը պիտի բռնեն. անոնք կրնան իրենցգիրենք կոչել մարդկային բռնաբարութեան նախամարտիրոսները (բռնեմ հաւանութեամբ):

Այս ահաւոր պատերազմը՝ որուն պատասխանատուութիւնը ծանօթ է, սկսուած է հայկական Զարդով մը, որուն նմանը չկայ պատմութեան մէջ, և կը վերջանայ այսօր ուրիշ հայկական Զարդով մը, Հպատակ երբեակ ստրկութեանց՝ Թուրքիոյ՝ ստրկութեանց մէջ ամենէն վայրագը, Ռուսիոյ՝ ընդհատուեցնելով վայրագ, պարսկաստանի՝ հեղութեամբ վայրագ, բայց միշտ վայրագ... (Կը խնդան), Էրզրում հաւաքուեցան իրենց քաղաքական վիճակը որոշելու համար: Թուրքերը իրենցգիրենք ներկայացուցին զազանի պատուիրակներով և ինքնավարութիւն խոստացան Հայոց՝ եթէ զաշնակիցներուն դէմ կուռէին:

Հայերը չտատամանեցան և խրոխտ մերժումով մը պատասխանեցին. այն ատենն թուրքերը՝ Գերմանիոյ աչքին տակ ու գուցէ նոյն իսկ խորհրդով՝ զրգոնցին քիւրտերը, իրենց մարդասպանները, կատարելու այն ջարդը որ լաւատեսներու թուոյն համեմատ 500 հազար զոհերու կը հասնի և յոռետեսներուն համեմատ 700 հազարի, կանանոցներուն համար առեւանգուած կիները, բռնարարուած կամ ստրկութեան վերածուած պատանիները (զարհուրանքի խիստ տրտալոյտոքիւններ): Այս օրերու մէջ ալ, զինազդարէն վերջ, մոռցուած դաշնակիցներէն իրենց վերջին հաւաքոյթին մէջ, որպէս զի զանոնք թրքական լուծէն չազատէին, ինչպէս որ պէտք էր և կրնային ընել, այս օրերու մէջ ևս նորէն լսեցինք որ թուրքերը իրենց գերիշխանութիւնը ցուցնելու համար ուրիշ 20 հազար զոհեր ալ ըրելու են (զարհուրանքի ցոյցեր):

Միշտ այս տեսակ թիւերու վրայ կը խօսուի: Այսպէս արդէն այն ժողովուրդը 7 միլիոնի վերածուած, այսօր հալածանքներու հետեւանքով աւելի նուազած է: Այնուհանդերձ անոնք կազմակերպեցին իրենց ծախսով՝ զինուորականութիւն մը զօրավարներով՝ արծանի՝ յիշուելու Անգլիոյ խորհրդարանին մէջ. պատերազմեցան Կովկասի, Պաղեստինի մէջ, և մեր դաշնակից բանակներու պետերէն օրակարգին մէջ յիշատակուեցան: Որովհետեւ բարբարոս արշաւանքներուն դէմ իրենց դիմադրութեան աւանդութիւնը ասիկայ է: Հարիւր տարւոյ չափ ուշացուցին մահմետականներուն կողմէ կ. Պոլսոյ զբաւուած, միշտ պատերազմեցան քաղաքականութեան դատին համար ու միշտ հարստահարուեցան. այնպէս որ ճիշտ է այն ինչ որ Կլատտոնն կ'ըսէր, անկարելի է լաւագոյն ըլլալ և անկարելի է ճանչցած ըլլալ աւելի ներհակ բախտ մը:

Օրինաւոր է յուսալը, պատուարժան պաշտօնակիցներ և գերյարգոյ նախարարներ, որ խաղաղութեան մերձաւոր ժողովին մէջ, ուր պէտք է ջնջուին 1815ի վերջին

հնարքերը, պէտք է ջնջուին վերջին հետքերը իշխաններու դաշնակցութեան ազդերու դէմ, որ որոշուի այս վշտահարներուն անկախութիւնը և քաղաքական ինքնավարութիւնը՝ ազատուած երբեակ բռնակալութենէն, որ կարենան վերսկսիլ ի-

Նորիմ զոհմ. ՂՈՒԻԾԻ ՂՈՒՑՑԱՂԻԻ
Խտաւակամ Ֆերեսփոխամ:

րենց հին Գլաւանդութիւնները, հասնելով այն նաւահանգիստներէն միոյն՝ զոր ծաղկեցուցին միջին դարու մէջ, երբ այնքան յաճախ և հրաշալի տնտեսական յարաբերութիւններ ունէին Ճենովայի և Վենետիկոյ հասարակապետութիւններուն հետ:

Այս մասին չենք տարակուսիր, որովհետեւ կարելի չէ տարակուսիլ որ խաղաղութեան վեհաժողովէն չի ծագի ազատութիւնը այս յետին այս ընտրեալ կամ լաւագոյն ևս տիեզերքի այս մարտիրոս ժողովուրդին:

Արդէն յոյսի փայլակներ կը ճառագայթեն: —

Եւ պատմեցի Խորհրդարանի Նախագահին «Հայաստանի ի նպաստ» իտալական ընկերութեան յանձնարարութեամբ այս տառապելներուն և արհամարհուածներուն ցաւերը, որ Հոռմայ մէջ իրենց ներկայացուցիչներն ունին (ներկայ այս մեր ակումբին նիստին մէջ), որ լի են յուսով և վստահութեամբ իտալական հոգևոյ վեհանձնութեան հանդէպ, եւ պատմեցի իրեն անոնց բովանդակ ցաւը, և Խորհրդարանին Նախագահը, որքան որ զգուշաւոր է վիճաբանելու արտաքին քաղաքականութեան հարցերուն վրայ, նաև վստահութեամբ խորհրդարանին անաչառ ընկերութեան պատճառաւ (կը խեղան), Խորհրդարանի Նախագահը, անշուշտ համախոհ իր պաշտօնակցին հետ, սիրոյ թափով մը դէպ ի այս ճնշեալ ժողովուրդը, խանդավառեցաւ, ու ձեռք ուժով մը սեղմելով ինձ յայտարարեց. Բայ Հայերուն որ իրենց դատը իմին կ'ընեն (քոսով հաստատարենք—ընդհանուր ծափահարութիւններ):

Մեծապատիւ Որլանտոյ, երբ այս խօսքերս իմացուցի Պարսից, Թուրքիոյ և Ռուսիոյ հայերու ներկայացուցիչներուն, այդ հզօրներուն դէմքին վրայ միտքարութեան արցունքներ հոսեցան, որ թերեւ չէին թափած իրենց հայրենիքին ընծայած սարսափի տեսարաններուն առջև (ծափահարութիւններ):

Մեծապատիւ Որլանտոյ, քու խորհրդարանիդ ուրիշ նախարար մը, Մետան, ներկայ գտնուեցաւ մերձաւոր ժողովի մը մէջ ուր եւ ի նպաստ Հայոց խօսեցայ, ուր խօսեցան Տի Զեզարոն և Արգոն, ու Մետան մեզ հետ միասին, եռանդուն և սրտաբուխ մաղթանքներ Երաւ Հայոց դատին համար: Այն առթիւն անոնց չէր պակսէր ոչ երկնքի և ոչ ալ երկրի զօրավիգը (զաւարթ արտայայտութիւն):

Ազգային ճշմարիտ համաձայնութիւնը այս է. երկրէս կը շարժի ու երկինք կը բարձրանայ, կամ երկնքէն կը շարժի ու

երկրիս կը հասնի, ու կէս ճամբուն՝ ընկնեալ ժողովուրդներու սիրոյն մէջ իրարու կը հանդիպինք (Ապրիլ):

Հայերը խնդրեցին որ իրենց դատը պաշտպանեն իտալիայէն դուրս ալ և ինձ ակնարկեցին իմ բարեկամական մտերմութեան՝ զոր ունիմ Ֆրանսայի Արտաքին Գործոց Նախարար Բիշոնին հետ, մարդ մը որ երբեք դադրած չէ, յաջող ինչպէս անյաջող բախտին մէջ, սիրելու իտալիան և զգալու եղբայրական կապերը՝ որ պէտք են սղմել այս երկու առանձնաշնորհեալ լատին ցեղերը: Առանց ասոնց բացարձակ համախոհութեան՝ նոր վայրի պիտի պատարաստուին աշխարհի մէջ (ծափահարութիւններ):

Եւ Բիշոն ինձ պատասխանեց. «Ո՛չ որ ինձմէ աւելի վշտացած է Հայոց ցաւերուն համար: Ֆրանսա կ'ուզէ ապահովել անոնց ապագայ գոյութիւնը Թուրք լուծէն դուրս»: Խօսքեր՝ գերազոյն և հզօր գթութեամբ պատած, և որոնց մենք հետեւեալները կը յաւելունք. դուրս Թուրք լուծէն, Պարսիկ և Ռուս լուծերէն որ ընդհատաբար՝ տաճկական լուծէն ոչ նուազ անգուցէ են: (շատ լաւ): Փափաքեցան նաև որ խօսուէր նշանաւոր պետական անձի մը՝ Լևոն Պրօժուայի հետ, որ ինչպէս դուք գիտէք, իր տէրութեան ու գուցէ Միսրցեալ Նահանգաց յանձնարարութեամբ պատրաստելու վրայ է խաղաղութեան և Ազգերու Ընկերութեան առաջին էական ուրուագիծերը: Իսկ Լևոն Պրօժուա այսպէս կը պատասխանէ իր բարեկամ Պոտիոյ ծերակուտականին, զոր այս ազնուական դատին ուժգնապէս զործածած էր. «Դուք կրնաք ըսել մեր բարեկամ Լույսցադղիին որ լիապէս կը հաստատեն այն ձեռնարկը զոր ինքը կը մղէ Թշուառ Հայոց այնքան արդար և մարդասիրական դատին ի պաշտպանութիւն, Յուսանք որ խաղաղութեան բանակցութեան մէջ և Ազատ Ազգերու Ընկերութեան անհրաժեշտ կազմակերպութեան մէջ արդար հաշիւ մը պիտի բռնուի այս Ազգին իրաւունքներուն, այսպէս երկարօրէն մարտիրոսացած, և

թէ ազատութիւնը՝ հաւասար պիտի ըլլայ իր տառապանքներուն» (բռնե հաւանութիւններ)։

Ես կը հաւատամ որ իտալական խորհրդարանը ի գործ դնէ իր ամենէն աւելի մարդասէր, ազատ, պետական անձեռն մէկուն հիմնալի այս խօսքերը որ միշտ իր ֆրանսական արտին մէջ զգացած է բովանդակ տառապեալ մարդկութեան իրաւունքներուն բաբախումը (ծափահարոյթներ)։

Մեծապատիւ պաշտօնակիցներ, ինչպիսիք նոր փառք, և ինչպիսի մեծագոյն փառք, եթէ մեր ամենամեծնհաս Նախարարները, խորհրդարանին Նախագահը և Արտաքին գործոց Նախարարը դառնալով խաղաղութեան բանագնացութիւններէն և բերելով մեզի գուարթ աւետիսը որ իտալիան ապահովուած է իր արդար սահմաններուն մէջ, և մեր ժողովուրդները վերստին պարգևուած են ազգին զրկախառնութեան՝ որ իրեն կը սպասէ, աւետիին նաև բովանդակ Հայաստանի կատարեալ ազատութիւնը, այնպէս որ մարտիրոսութեան իր այս պատկը փառքի պսակի, և երկար դարերէ ի վեր սպասուած խաղաղութեան ձիթենայ փոխուէր։ (բռնե և ընդհանուր ծափահարոյթներ — հաւանութեան ցոյցեր — թափարիւ Երեսփոխաններ կը շնորհաւորեն բանխօսը)։

Վսեմափայլ Նախարարներու Փ. Մեայի և Լ. Լուց-ցազիի յօդուածները պատրաստուած լինելով Վենետիկի մէջ ի նպատակ Հայկական դատին նուիրուելիք Բանխօսութեան, Բազմ. Խմբագրութիւնը ուզեց առիթն օգտուիլ, համարելով հաճոյք պատճառել իւր յարգելի բաժնւորներուն որոնք զուգէ կարգացած չեն ասոնց բնագիւղները։

Գ Ր Ա Ն Օ Ս Ա Կ Ա Ն

FR. MACLER. — La version arménienne et l'histoire des sept sages de Rome. Paris, 1919.

Հայկական փոքրիկ գրադարանն, ներկայ տարւոյս սկիզբն ճոխացաւ նոր հրատարակութեանը մէջ, զոր երկարորած է փրկել. Մակլէր, թարգմանելով հայերէնէ ի գաղղիական լեզու «Պատմութիւն եօթն իմաստնոց Հռոմի» արևելեան առասպելապատում և խրատական ծանօթ Զրոյցներու շարքի մէջ։ Հնորհակալ է Հայ ազգն յարգելի գիտնականին որ անխնշ ջանքով նուիրած է իւր գրիչն Հայն և հայու գրականութիւնն ծանօթացնելու արևմտեայց, Դոյն իսկ փոքր երկասիրութեանս նկատմամբ առիթ կ'առնու գովելու Հայու բնատուր հակումն առ գեղարուեստական ստեղծագործութիւնս, զորս մեծ փութով իւրացնելով կ'աւանդէ իւր «առնագութիւն» իւր ցոյրին և հայրենիքին։ Հեղինակիս խօսքերէն իսկ հասկնալի է որ գործն թերի մնացած է աղբիւրներու քննութեան, համարութեան և դասաւորութեան պատճառաւ, և յոյս կը յայտնէ լաւագոյն ժամանակի սպասել գեղեցիկ գիտաւորութիւնն կատարելու համար. մաղթենք քաջողութիւն և յաջողութիւն։ Վիկտոր Դովէն որ գրած է զգրոյկիս ներածութիւնը շատ դիւրութեամբ ստուգած է որ մեր թարգմանութիւնն եղած է լատին բարբառէն, վասն զի և նոյն ինքն հայ թարգմանիչն կ'ըսէ «այս գեղեցիկ գիրքն թարգմանեցի ի լատինական գրոց»։ Եւ ինչպէս յարգելի քննադատն կ'ապացուցանէ՝ հայ թարգմանիչն շատ աւատարիմ մնացեր է իւր բնագրին, անպաճոյհ, պարզամիտ և երբեմն անհարթ. մինչդեռ գաղղիական թարգմանութիւնն, պահելով հանդերձ հաւատարմութիւնն՝ կոկեր է և վայելուչ ձև տուեր է իւր աշխատութեան։

Այս տարբերութիւնն ընդ մէջ երկուց թարգմանութեանց, անտի յառաջ կու գայ, որ մինն արևելցի է և արևելեան պատմութեան մը դարձնելով իւր ազգային լեզուին, օտար ձեռով և փառքերով չէր կարող ազնուացնել անհարթ և անհաշակ հնթաղորածն, որ արևելցիին բնական է և սիրելի՝ իւր մինչև առգած ձանձորացոյց կրկնութիւններով։ Մինչդեռ արևմտցին սնած և մեծցած այլ գաղափարներով այլ զգացմունքներով, իւր քնքրութիւնն վիրաւորած կը համարէր եթէ արևելցիի շատ բնական, այո՛ երբեմն ցամաք և անմալկ բացատրութիւններն ընդունէր իւր զարգացեալ միջնորոտին մէջ. որով հարկ համարեր է գեղջկական տարազէն մերկացունել, բարակաման ասուի հագցնել և բարակ շղարշով մը քօղաւորել։ Վ. Դովէնի գրութենէն որոշ չի մակաբերուիլ թէ ուստի՞ ծագումն առած է կամ աւելի լաւ քնն ճանապարհով և երբ արևելքէն մուտ գտեր է Եւրոպայ յիշեալ եօթն իմաստնոց պատմութիւնն։